

Wij zaten in de studiezaal toen de rector binnenkwam, gevolgd door een *nieuwe* in burgerkleren en door een conciërge die een grote lessenaar droeg. Wie sliep werd wakker, en iedereen rees overeind alsof hij opschrok uit zijn werk.

De rector beduidde ons weer te gaan zitten, wendde zich tot de surveillant en zei zachtjes: 'Mijnheer Roger, ik heb hier voor u een leerling die voorlopig in de tweede komt. Als zijn werk en gedrag naar wens zijn, gaat hij door *naar de groten*, waar hij gezien zijn leeftijd thuishoort.'

De *nieuwe* was, half aan het oog onttrokken, in de hoek achter de deur blijven staan: een boerenjongen van een jaar of vijftien, een stuk groter dan één van ons. Zijn haar was recht langs zijn voorhoofd afgeknipt, als bij een koorknaap uit de dorpskerk, en hij maakte een gedweë, doodverlegen indruk. Hoewel hij niet breed in de schouders was, zat zijn groenlakense jasje met zwarte knopen hem kennelijk te krap, en door het split van de manchetten puilden zijn polsen, die rood waren en doorgaans onbedekt bleven. Zijn benen, in blauwe kousen, staken uit een gelige, door bretels opgesjorde broek. Zijn zware, slecht gepoetste schoenen waren met spijkers beslagen.

Wij begonnen onze lessen op te zeggen. Hij was een en al oor, luisterde zo aandachtig als naar een preek, en durfde zelfs zijn benen niet over elkaar te slaan of ook maar te leunen op zijn elleboog. En toen om twee uur de bel ging, moest de surveillant hem waarschuwen vóór hij bij ons in de rij plaatsnam.

Als wij de klas binnenkwamen, gooiden wij gewoonlijk onze petten op de grond om sneller onze handen vrij te hebben. Je moest ze vanuit de deuropening onder de banken doorzeilen, met

een klap tegen de muur aan, zodat er flink wat stof opstoot: dát was *de kunst*.

Maar deze handeling had hij of niet opgemerkt, of hij durfde niet mee te doen, want na het bidden zat de *nieuwe* nog steeds met zijn pet op zijn knieën. Het was een eigenaardig geval, zo een dat de kenmerken van berenmuts en kapoets, van sjako, bolhoed en slaapmuts in zich verenigt, kortom een van die armzalige gewrochten die in hun nietszeggende lelijkheid iets diepzinnigs uitstralen, zoals het gezicht van een onnozele. Eivormig en versterkt met baleinen begon het met een boordsel van drie worsten; daarboven wisselden, door een rode bies gemarkeerd, ruiten van fluweel en van konijnenbont elkaar af; ten slotte volgde een soort zak die uitliep in een kartonnen veelhoek, afgezoomd met een gecompliceerd patroon van tresband, en aan een lang en te dun koord hing een kwastje van gouddraad af, in de vorm van een eikel. De pet was nieuw, de klep glom.

‘Sta eens op,’ zei de leraar.

Hij stond op, zijn hoofddekseel viel. De hele klas begon te lachen.

Hij bukte zich om het ding op te rapen. Een buurman stootte hem aan met de elleboog, zodat de pet weer viel. Hij raapte hem nogmaals op.

‘Doe toch weg, die helm,’ zei de leraar, een geestige vent.

De leerlingen schaterden het uit, zodat de arme jongen in zijn verwarring niet meer wist of hij zijn pet nu in zijn hand houden, op de grond leggen of op zijn hoofd zetten moest. Hij ging weer zitten en legde hem op zijn knieën.

‘Opstaan,’ zei de leraar weer, ‘en vertel eens hoe je heet.’

De *nieuwe* sprak stamelend en onverstaanbaar een naam uit.

‘Nog eens!’

Weer klonk het gestamel van dezelfde lettergrepen, overstemd door het gejoel in de klas.

‘Harder!’ schreeuwde de leraar, ‘harder!’

De *nieuwe* verzamelde nu al zijn moed, deed zijn mond wagenwijd open en galmde uit volle borst, alsof hij iemand riep: ‘*Charbovari*.’

Nu brak een kabaal los, een steeds groter spektakel, met gierende uithalen (er werd geloeid, geblaft, en boven het stampvoe-

ten uit klonk telkens: *Charbovari! Charbovari!*). Het dijde uit tot een brij van klanken, kwam moeizaam tot bedaren en zette dan plotseling weer in over een rij banken, waar als een nasputterende voetzoeker nog een gesmoord gelach naklonk.

Gaandeweg, onder een regen van strafwerk, herstelde zich de orde in de klas, en toen de leraar, nadat de ander zijn naam had gedicteerd, gespeld en opnieuw gezegd, eindelijk wist dat hij Charles Bovary heette, moest de arme jongen meteen op de strafbank gaan zitten, vlak voor de kathedraal. Hij kwam overeind, maar bleef toen weifelend staan.

‘Wat zoek je?’ vroeg de leraar.

‘Mijn pè...,’ zei de *nieuwe* bedeesd, en wierp schichtige blikken om zich heen.

‘De hele klas vijfhonderd regels!’ bulderde de leraar, en zijn woedende uitroep bedwong als een *Quos ego** een nieuwe uitbarsting.

‘Stil dan toch!’ vervolgde hij verontwaardigd, en wiste zijn voorhoofd af met een zakdoek die hij uit zijn baret had gehaald. ‘En de *nieuwe* schrijft twintigmaal het werkwoord *ridiculus sum** over.’

Daarna voegde hij er zachter aan toe: ‘Kom, die pet vind je wel weer, die is heus niet gestolen!’

De rust keerde terug. De hoofden bogen zich over de schriften en de *nieuwe* was twee uur lang een toonbeeld van kalmte, ook al werden er zo nu en dan met de punt van een pen propjes papier tegen zijn gezicht aan geschoten. Maar hij streek ze weg met zijn hand en bleef onbeweeglijk, met neergeslagen ogen zitten.

’s Avonds in de studiezaal haalde hij zijn morsmouwen uit zijn bank, ordende zijn spullen en lineeerde zorgvuldig zijn papier. Hij zat zichtbaar te zwoegen en zocht gewetensvol alle woorden op in het woordenboek. Zonder twijfel had hij het aan dit blijk van goede wil te danken dat hij niet een klas werd teruggezet, want hoewel hij de taalregels goed kende, was zijn zinsbouw onbeholpen. De beginselen van het Latijn waren hem bijgebracht door de dorpspastoor, omdat zijn ouders hem om financiële redenen zo laat mogelijk naar school hadden gestuurd.

* Voor de noten, zie bladzijde 365 e.v.

Zijn vader, Charles Denis Bartholomé Bovary, was een gewezen assistent-bataljonsarts die rond 1812, na een schandaal in verband met de loting, gedwongen ontslag uit de dienst had genomen. Daarna had hij geprofiteerd van zijn charmes door terloops een bruidsschat van zestigduizend frank op te strijken, die zich aanbood toen de dochter van een manufacturier verliefd werd op zijn imponerend uiterlijk. Hij was een mooie man, een snoever die zijn sporen luid liet rinkelen, met brede bakkebaarden die overgingen in een grote knevel, altijd met ringen aan zijn vingers; en in zijn kleurige, opzichtige kledij leek hij net een ijzervreter met de zwerige manieren van een handelsreiziger. Na de voltrekking van het huwelijk teerde hij een paar jaar op het vermogen van zijn vrouw, at er goed van, stond laat op, rookte grote porseleinen pijpen, kwam 's avonds niet thuis voor de schouwburg uit was, en liep de kroegen af. Zijn schoonvader stierf en liet weinig na; hij was verontwaardigd, ging zelf *in de handel*, verspeelde wat geld en trok zich terug op het platteland om te gaan *boeren*. Maar van de grond had hij al net zoveel verstand als van de katoentjes, op zijn paarden reed hij rond in plaats van ze voor de ploeg te spannen, zijn vaten cider tapte hij leeg voor eigen gebruik in plaats van ze te verkopen, het mooiste pluimvee op zijn erf verorberde hij zelf, en met het spek van zijn varkens vette hij zijn jachtlaarzen in. Hij kwam dan ook algauw tot het inzicht dat hij zich beter niet meer kon wagen aan enige vorm van speculatie.

Het lukte hem voor tweehonderd frank per jaar in een dorp tussen Caux en Picardië een woning te huren, half boerderij, half herenhuis; en vol spijt, verbitterd, wrokkend tegen de hemel en gebeten op de wereld, zocht hij al op zijn vijfenveertigste de eenzaamheid, omdat, naar zijn zeggen, de mensen hem tegenstonden en hij besloten had voortaan een vredig bestaan te leiden.

Zijn vrouw was eertijds dol op hem geweest; maar door de serviele wijze waarop ze hem had bemind, had zij hem nog verder van zich verwijderd. Zo vrolijk als zij vroeger was, vol liefderijke toewijding, zo humeurig werd zij met het klimmen der jaren, wrang en prikkelbaar, als wijn die verschraalt en verandert in azijn. Wat had ze in het begin niet doorstaan zonder een klacht te uiten, toen ze zag hoe hij alle sletten uit het dorp naliep, en als hij 's nachts na een tocht langs wel twintig kotten bij haar kwam aan-

zetten, onbekwaam en stinkend naar de drank! Later, nadat haar trots in opstand was gekomen, werd ze gesloten en ze kropte haar woede op in een stoïcijns stilzwijgen waarin ze tot haar dood zou volharden. Zij was altijd in de weer, overal tegelijk. Zij ging naar de procureur, bezocht de rechter, herinnerde zich de vervaldatum van een schuldbrief en verkreeg uitstel van betaling. Thuis waste zij, streek en verstelde de kleren, hield toezicht op de werklui en betaalde hun rekeningen, terwijl meneer zich nergens druk om maakte, maar gedurig bij de haard zat te roken, af en toe spuwend in de as, slaperig en gemelijk, om slechts dan op te leven als hij iets op haar kon aanmerken.

Toen zij een kind kreeg, moest dit bij een min worden uitbe-
steed. Na zijn thuiskomst werd de kleine als een prins verwend. Zijn moeder gaf hem niets dan zoetigheid te eten, zijn vader liet hem rondlopen op blote voeten en beweerde zelfs quasi-filosofisch dat het kind beter helemaal naakt kon opgroeien, zoals de jonge dieren. Wars als hij was van alle moederlijke bezorgdheid, zweefde hem een mannelijk ideaal van de kindertijd voor ogen, waarnaar hij zijn zoon wilde vormen: hij moest een harde, Spartaanse opvoeding krijgen, gericht op een robuuste gezondheid. Hij liet hem slapen in een onverwarmde kamer, leerde hem grote glazen rum drinken en processies beschimpen. Maar de jongen had een vreedzame inborst en de vader zag zijn inspanningen niet beloond. Zijn moeder nam hem overal mee naartoe, knipte poppetjes voor hem, vertelde sprookjes, hield eindeloze monologen vol melancholiek getinte grapjes en troetelwoordjes. In haar verenzaamd bestaan projecteerde zij al haar vervlogen en gebroken trots op dit kind. Zij droomde van een grootse carrière voor hem, zag hem al bij waterstaat of in de magistratuur, voornaam, knap, geestig. Zij leerde hem lezen en zelfs, bij een oude piano die zij bezat, een aantal kleine romances zingen; maar de heer Bovary gaf geen zier om cultuur en verklaarde dat dit maar *verloren moeite* was! Waar moesten ze het geld vandaan halen voor zijn studie? Hoe konden ze ooit een ambt of een zaak voor hem kopen? Bovendien, *iemand met pit komt altijd wel vooruit in de wereld*. Mevrouw Bovary beet op haar lippen en het kind zwierf door het dorp.

Hij ging met de boeren mee naar het land en verjoeg de kraaien met kluiten modder. Hij at bramen in de greppels, hoedde kalkoe-

nen met een stok, hielp met het keren van het hooi, rende door het bos, hinkelde bij regen in het kerkportaal en soebatte net zo lang bij de koster tot hij op feestdagen de klok mocht luiden, waarbij hij—met zijn volle gewicht aan het touw hangend—zich bij elke slag omhoog voelde gaan.

Zo groeide hij als een jonge eik, kreeg stevige knuisten en een frisse kleur.

Toen hij twaalf was, zorgde zijn moeder ervoor dat een begin werd gemaakt met zijn studie. De pastoor werd ermee belast. Maar de lessen waren zo kort en onregelmatig dat ze weinig vruchten afwierpen. Hij gaf ze in verloren ogenblikken, staand in de sacristie, gehaast, tussen een doop en een begrafenis door; of als hij niet op huisbezoek hoefde, liet hij na het angelus* zijn leerling bij zich komen. Ze gingen naar boven en installeerden zich op zijn kamer; om de kaars zwermde mugjes en nachtvlinders. Het was warm, de jongen viel in slaap; ook de eerwaarde dommelde weg, met zijn handen op zijn buik, en weldra zat hij met zijn mond open luid te snurken. Andere keren, als mijnheer pastoor een zieke uit de omgeving had bediend en op de terugweg Charles zag ravotten in de velden, riep hij hem bij zich, stak een donderpreek tegen hem af en liet hem in één moeite door aan de voet van een boom zijn werkwoorden vervoegen. Een regenbui maakte er een eind aan, of een kennis die voorbijkwam. Overigens was de pastoor altijd tevreden over hem, en hij beweerde zelfs dat de *jongeman* een uitstekend geheugen bezat.

Zó ging het niet langer. Mevrouw dreef de kwestie op de spits, en beschaamd, of misschien alleen omdat hij het beu was, gaf menner zich zonder slag of stoot gewonnen; en ze wachtten nog een jaar tot de jongen zijn plechtige communie had gedaan.

Daarna gingen er nog eens zes maanden overheen; en het jaar daarop werd Charles toch echt naar het college in Rouen gezonden, waar zijn vader hem persoonlijk afleverde, tijdens de jaarmarkt, eind oktober.

Het is vrijwel uitgesloten dat een van ons zich tegenwoordig nog bijzonderheden van hem herinnert. Het was een bedaarde jongen, hij speelde tijdens het speelluur, studeerde in de studiezaal, luisterde onder de les, sliep goed op de slaapzaal en vertoonde aan tafel een gezonde eetlust. Als supervisor had hij een hande-

laar in ijzerwaren uit de Rue Ganterie, die hem eens per maand, 's zondags na het sluiten van de winkel, ophaalde, hem naar de haven stuurde om naar de schepen te gaan kijken en hem klokslag zeven, vóór het avondmaal, naar het internaat terugbracht. Elke donderdagavond schreef hij met rode inkt een lange brief aan zijn moeder en verzegelde hem met drie ouwels; daarna nam hij zijn geschiedenischrift nog eens door, of hij las *Anacharsis** in een oude uitgave die rondslingerde in de studiezaal. Tijdens het wandelen praatte hij met de knecht, die net als hij van buiten kwam.

Door noeste arbeid wist hij zich te handhaven onder de middelmatige leerlingen; één keer won hij zowaar de eerste prijs voor natuurlijke historie. Maar ervan overtuigd dat hij dat diploma ook wel alleen kon halen, namen zijn ouders hem na de derde klas van school en lieten hem medicijnen studeren.

Zijn moeder vond voor hem een kamer, vier hoog aan het Eau-de-Robec, bij een stoffenverver uit haar kennissenkring. Zij regelde de prijs voor zijn pension, voorzag hem van meubels, een tafel en twee stoelen, liet een oud kersenhouten ledikant van thuis komen, en kocht een gietijzeren kachelte met zoveel brandhout dat haar arme jongen geen kou zou lijden. Een week later vertrok zij weer, nadat ze hem wel duizendmaal op het hart had gedrukt om, nu hij op eigen benen stond, goed op zichzelf te passen.

Toen hij op de aanplakborden het collegerooster las, duizelde het hem: anatomie, pathologie, fysiologie, farmacie, chemie, botanica, kliniek en therapeutiek, om nog maar te zwijgen van hygiëne en materia medica, niets dan namen waarvan hij de etymologie niet kende, en die hem voorkwamen als even zoveel toegangspoorten tot heiligdommen vol plechtige duisternis.

Hij begreep er niets van; hoe goed hij ook oplette, hij snapte het niet. En toch werkte hij hard: hij had stapels dictaten, volgde alle colleges en sloeg geen practicum over. Hij volbracht zijn bescheiden dagelijkse plicht als een molenpaard dat ronddraait met oogkleppen voor, zonder te weten wat het vermaalt.

Om hem in zijn uitgaven tegemoet te komen, stuurde zijn moeder hem elke week met de bode een stuk gebraden kalfsvlees, waarmee hij zijn middagmaal deed als hij trappelend van kou thuiskwam van zijn ochtendbezoek aan het ziekenhuis. Daarna moest hij ijlings naar de collegezaal, naar de snijkamer, naar de

kliniek, en wederom, de hele stad door, terug naar huis. Ten slotte ging hij, na een karig avondmaal bij zijn kostbaas, op zijn kamer zitten werken, in zijn doorweekte kleren waar, bij de gloed van de kachel, de damp afsloeg.

Op mooie zomeravonden, rond het uur dat de straten zoel en verlaten zijn, als de dienstmeisjes met elkaar raketten op de stoep voor het huis, deed hij het venster open en leunde naar buiten. Het riviertje dat deze wijk van Rouen tot een schamel klein-Venetie maakt, stroomde beneden hem, geel, paars of blauw tussen de bruggen en de hekken. Aan de oever hurkten werklieden neer en wasten hun armen in het water. Aan latten die hoog uit de zolders naar buiten staken, hingen strengen katoen te drogen. Tegenover hem, boven de daken, koepelde helder en weids de hemel, waarin de zon rood onderging. Wat zalig moest het nu daarginds zijn! Zo koel onder de beukenhaag! En hij sperde zijn neusgaten open om de gezonde geuren van het land op te snuiven, waarvan hij hier verstoken bleef.

Hij vermagerde, werd langer, en zijn gezicht kreeg iets lijdzams dat hem bijna interessant maakte.

Uit nonchalance, als vanzelf, liet hij al zijn goede voornemens varen. Op een keer miste hij het practicum, de volgende dag een college, en daar het nietsdoen hem wel beviel, kwam hij van lieverlede helemaal niet meer.

Hij werd een vaste bezoeker van het café en raakte verslingerd aan het dominospel. Zich avond aan avond opsluiten in een bedompt proefflokaal om zwartgestipte stukjes schapenbot met een klap op een marmeren tafel te deponeren, scheen hem een verfijnde demonstratie van persoonlijke vrijheid, een daad die hem in eigen ogen gewichtiger maakte. Het was of hij zijn intrede in de wereld deed, of hij werd ingewijd in verboden genoegens; en als hij naar binnen stapte, legde hij zijn hand met een haast zinnelijk genot op de knop van de deur. Nu kwam er heel wat in hem los dat voordien had gesluimerd; hij studeerde liedjes in, zong op fuisen, raakte in geestdrift voor Béranger,* leerde punch bereiden en—eindelijk—de liefde kennen.

Dank zij deze voorbereidende werkzaamheden zakte hij als een baksteen voor zijn heelmestersexamen.* En dat terwijl ze hem nog diezelfde avond thuis verwachtten om zijn succes te vieren!

Hij keerde lopend terug, maakte halt aan de rand van het dorp, liet zijn moeder halen en biechtte alles aan haar op. Ze zei dat hem geen blaam trof, weet zijn falen aan de onbillijkheid van zijn examinatoren, beurde hem wat op en nam het op zich de kwestie met zijn vader te regelen.

Pas vijf jaar later kwam de heer Bovary achter de waarheid; toen was het oud nieuws en hij liet het er maar bij, temeer omdat hij weigerde aan te nemen dat een afstammeling van hem een stommeling kon zijn.

Charles toog dus weer aan het werk, bereidde zich degelijk voor op zijn examen en leerde van tevoren alle vragen uit zijn hoofd. Hij slaagde met een tamelijk goed cijfer. Wat een triomf voor zijn moeder! Er werd een groot diner gegeven.

Waar moest hij praktijk uitoefenen? In Tostes. Daar woonde alleen een bejaarde arts. Mevrouw Bovary zag al een tijd lang uit naar zijn dood, en de goede man had zijn biezen nog niet gepakt, of Charles was al tegenover hem gevestigd als zijn opvolger.

Ze had nu haar zoon grootgebracht, hem medicijnen laten studeren en in Tostes een praktijk voor hem ontdekt, maar daarmee was ze er nog niet; hij moest een vrouw hebben. Ook die vond zij voor hem: een deurwaardersweduwe in Dieppe, van vijfenveertig jaar, met een lijfrente van twaalfhonderd frank.

Hoewel ze lelijk was, zo mager als een panlat en puistig als een uitgebotte wilgentak, had mevrouw Dubuc aan huwelijkskandidaten geen gebrek. Om haar doel te bereiken moest moeder Bovary hen eerst stuk voor stuk uitschakelen, en zij onderving zelfs heel handig het gekuip van een spekslager die de steun van de Kerk genoot.

Charles had verondersteld dat dit huwelijk een verbetering van zijn omstandigheden zou inluiden, dat hij vrijer zou worden en zeggenschap kreeg over haar en haar geld. Maar zijn vrouw was de baas; in gezelschap moest hij dit zeggen en dat niet, en op vrijdag werd er gevast. Hij had zich maar te kleden zoals zij dat wenste, en wanneer zijn patiënten niet betaalden, diende hij hen te manen. Ze maakte zijn brieven open, ging zijn gangen na en luisterde hem af wanneer hij in zijn spreekkamer consult gaf aan een vrouw.

Zij verlangde elke ochtend haar chocola op bed, duizend en één attenties. Voortdurend klaagde ze over haar zenuwen, haar borst,

haar stemmingen. Zij kon dat geloop om zich heen niet verdragen; vertrok men, dan werd de eenzaamheid haar te machtig; kwam men bij haar terug dan was dat zeker om te zien of ze al doodging. 's Avonds, als Charles thuiskwam, trok zij haar lange magere armen onder de dekens uit, sloeg ze om zijn hals en dwong hem te gaan zitten op de rand van het bed. Vervolgens begon zij haar nood te klagen: hij vergat haar, hij hield van een ander! Ze hadden haar wel gezegd dat ze ongelukkig zou worden; en tot besluit vroeg ze hem om een drankje voor haar gezondheid en om een beetje meer liefde.

Op een avond tegen elven werden zij gewekt door getrappel van een paard dat vlak voor de deur stilhield. Het dienstmeisje maakte het zolderraampje open en praatte een poosje met een man beneden op straat. Hij kwam voor de dokter en had een brief bij zich. *Nastasie* liep rillend de trap af, deed de deur van het slot en schoof een voor een de grendels weg. De man liet zijn paard staan, volgde het meisje en trad onverwachts achter haar de slaapkamer in. Uit zijn wollen muts met grijze kwastjes haalde hij een brief, gewikkeld in een lap, en gaf hem omzichtig aan Charles, die met zijn elleboog op zijn kussen steunde om hem te lezen. *Nastasie* stond bij het bed en lichtte hem bij. Mevrouw had zich voor het fatsoen naar de muur gekeerd en liet haar rug zien.

In de brief, die met een blauw zegeltje was dichtgelakt, werd dokter Bovary gesmeekt direct naar de hoeve Les Bertaux te komen om een gebroken been te zetten. Vanaf Tostes is het, via Longueville en Saint-Victor, ruim zes mijl gaans naar Les Bertaux. Het was een donkere nacht. Mevrouw Bovary was bang dat haar man iets zou overkomen. Dus werd besloten dat de stalknecht vooruit zou rijden. Charles zou drie uur later vertrekken, met het opkomen van de maan. Er zou hem een jongen tegemoet worden gestuurd: dan kon die hem de weg naar de boerderij wijzen en de hekken opendoen.

's Ochtends tegen vieren begaf Charles zich, diep weggedoken in zijn mantel, naar Les Bertaux. Nog suf en warm van de slaap liet hij zich wiegen op de kalme stap van zijn rijdier. Toen dit uit zichzelf bleef staan voor de met doornen omringde kuilen die men wel aan de rand van de akkers graaft, schrok Charles wakker, en zich al snel het gebroken been herinnerend, probeerde hij alle botbreuken

die hij had geleerd in zijn geheugen op te roepen. Het regende niet meer, de dag brak aan en op de takken van de kale appelbomen zaten vogels, roerloos en met opgezette veertjes in de kille ochtendbries. Eindeloos ver strekte zich het vlakke land, en over het grote grijze oppervlak dat aan de horizon versmolt met de grauwe hemel, vormden groepjes bomen rond de boerderijen her en der een donkerpaarse vlek. Charles opende van tijd tot tijd zijn ogen; even later, met het verslappen van zijn aandacht, kwam vanzelf weer de slaap over hem, en hij raakte in een soort verdoving waarin zijn verse indrukken samenvielen met zijn herinneringen; hij werd zichzelf gewaar in een dubbele gestalte, als student en als getrouwd man, liggend in bed zoals kort tevoren en lopend door een operatiezaal zoals vroeger. In zijn hoofd vermengde zich de lauwe geur van pappleisters met de frisse geur van de dauw; hij hoorde de ijzeren ringen van de bedgordijnen over de roeden schuiven en tegelijkertijd zijn vrouw slapen... Toen hij door Vassonville reed, zag hij aan de rand van een greppel een jongen in het gras zitten.

‘Bent u de dokter?’ vroeg de knaap. Toen Charles ja zei, nam hij zijn klompen in de hand en begon voor hem uit te rennen.

Onderweg maakte de chirurgijn uit de woorden van zijn gids op dat Rouault een schatrijke boer moest zijn. Hij had de avond tevoren zijn been gebroken, toen hij thuiskwam van het Driekoningenfeest bij de bureu. Zijn vrouw was al twee jaar dood. Hij had nu alleen nog maar zijn *demoiselle* bij zich, die hem hielp in de huishouding.

De karrensporen werden dieper. Ze kwamen bij Les Bertaux. De jongen glipte door een gat in de heg en verdween; even later dook hij weer op aan de rand van het erf en deed het hek open. Het paard slipte over het natte gras. Charles bukte zich om de takken te ontwijken. De waakhonden blaften in hun hok en rukten aan de ketting. Toen hij Les Bertaux binnenreed, schrok zijn paard en maakte een grote zijsprong.

Het was een kapitale boerderij. Boven de open deurhelften waren in de stallen zware werkpaarden te zien, die kalm uit de nieuwe ruiven aten. Langs de gebouwen lag een grote rokende mesthoop, en tussen kippen en kalkoenen scharrelden vijf, zes pauwen, het sieraad van de hoenderhoven uit het land van Caux. De schaapskooi was lang, de graanschuur hoog, met muren zo glad

als een hand. In de loods stonden twee grote wagens en vier ploegen, met zweepen, halsters, volledig tuig, de blauwwoollen dekken vervaald door het fijne stof dat neerdwarrelde van de zoldering. Het erf liep omhoog en was op regelmatige afstand met bomen beplant; bij de vijver klonk het vrolijke gesnater van een koppel ganzen.

Een jonge vrouw in een blauwe merinosjapon met drie volants verscheen in de deuropening om Bovary te ontvangen. Zij liet hem in de keuken, waar een groot vuur brandde. Daaromheen, in pannetjes van verschillende grootte, sudderde het eten van de knechten gaar. In de schouw hingen natte kleren te drogen. De schop, de tang en het mondstuk van de blaasbalg, alle enorm van afmeting, glommen als nikkel; en langs de muren prijkte een overvloed van keukengerei, waarin de heldere vlam van het haardvuur spiegelde, samen met de eerste zonnestralen die door de ruiten vielen.

Charles ging naar de eerste verdieping, de patiënt bekijken. Deze lag in bed te zweten onder de dekens; hij had zijn slaapmuts een eind van zich afgegooid. Hij was een jaar of vijftig, klein, dik, met blanke huid, blauwe ogen, een hoog kaal voorhoofd, en in zijn oren droeg hij ringen. Op een stoel naast hem stond een grote karaf brandewijn, en van tijd tot tijd nam hij een glas om zich moed in te drinken. Bij de aanblik van de dokter zakte zijn opwindung, en in plaats van te vloeken, wat hij twaalf uur achtereen had gedaan, begon hij zacht te kermen.

Het was een eenvoudige breuk, zonder complicaties. Makkelijker had Charles het zich niet kunnen wensen. Nu herinnerde hij zich het optreden van zijn leermeesters aan het bed van een gewonde, en hij begon zijn patiënt op te beuren met allerlei kwinkslagen, echte doktersgrapjes die werken als de olie waarmee een ontleedmes wordt ingesmeerd. Uit de wagenschuur werd een stel latten gehaald om spalken te maken. Charles koos er een uit, sneed die aan stukken en schuurde hem glad met een glasscherf; intussen scheurde het dienstmeisje lakens tot windsels, en juffrouw Emma wilde kussentjes gaan naaien. Omdat zij lang moest zoeken naar haar naaldenkoker, verloor haar vader zijn geduld. Ze zei niets terug, maar onder het naaien prikte zij zich in haar vingers, bracht die naar haar mond en zoog erop.

Charles verbaasde zich over de blankheid van haar nagels: glanzend, met gladde randen, reiner dan ivoor en amandelvormig geknipt. Maar ze had geen mooie handen, wellicht niet wit genoeg, met ietwat spichtige vingers; bovendien waren ze te lang en ze misten de licht welvende omtreklijn. Echt mooi aan haar waren haar ogen; hoewel bruin van kleur, leken ze zwart door de wimpers, en ze keek je vrijmoedig aan, met een onbevangen blik.

Toen het verband was aangelegd, werd de dokter door Rouault zelf uitgenodigd om vóór hij wegging *een hapje te eten*.

Charles ging naar beneden, de grote kamer binnen. Daar waren twee couverts met zilveren kroezen klaargezet op een kleine tafel, aan de voet van een groot hemelbed met een katoenen voorhang, bedrukt met Turkse poppetjes. Uit de hoge eikenkast die recht tegenover het raam stond, kwam een geur van iriswortel en vochtige lakens. In de hoeken stonden op de grond zakken koren naast elkaar opgesteld. Daarvoor was geen plaats meer op de belendende graanzolder, die via een stenen trapje van drie treden te bereiken viel. Aan een spijker in de muur, waarvan de groene verf was gaan bladderen door salpetervorming, hing ter versiering van het vertrek een Minervakop in zwart krijt, gevat in een vergulde lijst. Onder de tekening was met gotische letters geschreven: 'Voor mijn lieve papa.'

Eerst spraken ze over de patiënt, toen over het weer, de hevige kou, de wolven die 's nachts door de velden zwierven. Juffrouw Rouault vond het buitenleven weinig aantrekkelijk, vooral nu niet, nu de zorg voor de boerderij vrijwel geheel op háár neerkwam. Het was koud in de kamer, zij zat onder het eten te rillen en tuitte lichtjes haar volle lippen, waarop zij zacht beet als zij zweeg.

Haar hals rees op uit een plat wit kraagje. Het haar werd midden op haar hoofd in tweeën gedeeld door een smalle scheiding, die een weinig weggleed bij de kromming van de schedel, en de zwarte dos was zo glanzend dat beide helften wel uit één stuk leken. Het zat van achteren opgebonden in een zware wrong, bedekte haar oren tot de lelletjes en viel bij de slapen in een golf, iets wat de plattelandsarts nog nooit bij iemand had gezien. Zij had roze wangen, en als een man droeg zij tussen twee knopen van haar jakje een hoornen lorgnet.

Toen Charles boven afscheid had genomen van vader Rouault

en vóór zijn vertrek nog even terugkwam in de kamer, zag hij haar aan het venster staan, met haar voorhoofd tegen het glas de tuin in starend, waar de bonenstaken omver waren gewaaid. Zij keerde zich om.

‘Zoekt u iets?’ vroeg zij.

‘Mijn zweep, alstublieft,’ antwoordde hij.

En hij begon te zoeken, op het bed, achter de deuren, onder de stoelen. Het ding was op de grond gevallen, tussen de korenzakken en de muur. Juffrouw Emma ontdekte hem. Zij boog zich over de balen. Om galant te zijn schoot Charles haar te hulp, en toen ook hij zijn arm naar voren strekte, in eenzelfde beweging, voelde hij hoe zijn borst haar rug raakte, terwijl zij gebogen voor hem stond. Het meisje kwam overeind, en hem aankijkend over haar schouder reikte zij hem met een vuurrode kleur zijn bullepees aan.

In plaats van drie dagen later, zoals hij had gezegd, kwam hij de volgende dag al op Les Bertaux terug; daarna werden de bezoeken geregeld, tweemaal per week, buiten de keren dat hij onverwachts, als bij vergissing, langskwam.

Overigens ging alles naar wens; de genezing had een normaal verloop, en toen vader Rouault zes weken later weer op eigen kracht over zijn erf rondscharrelde, begon men Bovary voor een groot vakman aan te zien. Rouault zelf vertelde rond dat de beste artsen uit Yvetot of zelfs uit Rouen het hem niet zouden hebben verbeterd.

Intussen hield Charles zich niet bezig met de vraag waarom hij zo graag naar Les Bertaux kwam. Had hij dit wel gedaan, dan zou hij zijn ijver vermoedelijk hebben toegeschreven aan de ernst van het geval of aan de lering die hij eruit hoopte te trekken. Maar was dat nu wel echt de reden waarom zijn bezoeken aan de boerderij zo'n aangename uitzondering vormden op zijn armzalige beslommingen? Op zulke dagen stond hij vroeg op, gaf zijn paard de sporen en reed er in galop vandoor; ten slotte steeg hij af om in het gras zijn voeten te vegen en trok vóór hij naar binnen ging zijn zwarte handschoenen aan. Hij vond het fijn om het erf op te stappen, om het hek tegen zijn schouder te voelen draaien, om de haan te horen kraaien op de muur, om de knechten naar hem toe te zien komen. Hij hield van de stallen en de schuur, van vader Rou-

ault die zijn hand in de zijne sloeg en hem zijn redder noemde; hij hield van juffrouw Emma's klompschoentjes op de geschrobde keukenvloer; de hoge hakken maakten haar wat groter, en als zij voor hem uitliep, wipten de houten zolen snel omhoog en klapten met een droog geluid tegen het leer van de schoen.

Zij deed hem altijd uitgeleide tot aan de eerste trede van het bordes. Als zijn paard nog niet was gehaald, bleef zij daar staan. Zij hadden al afscheid genomen en zeiden niets meer; de wind speelde om haar heen, blies de springerige nekhaartjes in de war en rukte aan haar schort, zodat bij haar heupen de strikken wapperden als wimpels. Op een dag dooide het; langs de schors van de bomen sijpelde het water neer op het erf en de sneeuw smolt op de daken van de boerderij. Zij stond bij de deur, maar ging weer naar binnen om haar parasol te halen en stak hem op. Door het scherm van gevlamde zijde heen gleed het zonlicht met wisselende schijnsels over haar blank gezicht. Daaronder glimlachte zij, in het waas van warmte; en een voor een ploften de waterdruppels neer op het gespannen moiré.

In de eerste tijd dat Charles op Les Bertaux kwam, informeerde zijn vrouw telkens naar de patiënt, zij had zelfs in het grootboek dat ze bijhield een mooie blanco bladzijde voor de heer Rouault gereserveerd. Maar toen zij hoorde dat hij een dochter had, won zij inlichtingen in en vernam dat juffrouw Rouault op de kloosterschool van de Ursulinen was geweest, alwaar zij, zoals dat heet, *een keurige opvoeding* had genoten. Bijgevolg was zij bedreven in dansen, geografie en tekenen, en zij kon weven en pianospelen. Dat was toch wel het toppunt!

Dus daarom, zei ze bij zichzelf, kijkt hij zo stralend als hij naar haar toegaat, en daarom trekt hij zijn nieuwe vest aan, op gevaar af dat het door de regen wordt bedorven! O, dat mens, dat mens...!

En instinctief had zij een hekel aan haar. Eerst luchtte zij haar gemoed door het maken van toespelingen; Charles begreep het niet; daarna kwamen er steken onder water die hij, beducht voor ruzie, over zijn kant liet gaan; ten slotte werden het openlijke aanvallen waarop hij geen antwoord had.—Waarom ging hij nog steeds naar Les Bertaux, terwijl Rouault toch al beter was en ze daar nog altijd niet hadden betaald? Zeker omdat daar *een dame* was, iemand die onderhoudend kon zijn, die praatjes had en ma-

niertjes. Want daar hield hij toch zo van? Hij was uit op stadsjuffertjes! En zij vervolgde: 'De dochter van Rouault een stadsjuffertje! Kom nou! Hun grootvader was schaapherder, en een neef van haar is bijna in de gevangenis beland omdat hij bij een ruzie iemand halfdood heeft geslagen. Moet ze daarvoor zo'n kouwe drukte maken of zondags in de kerk als een gravin zitten pronken met een zijden jurk? Trouwens, zonder de koolzaadoogst van vorig jaar zou haar stakker van een vader nog niet eens zijn pacht-schulden hebben afgelost!'

Charles werd het zo beu dat hij niet meer naar Les Bertaux terugkeerde. In een heftige liefdesscène met veel snikken en kussen had Héloïse hem met zijn hand op haar missaal laten zweren dat hij niet meer zou gaan. Hij gaf dus gehoor aan haar wensen, maar zijn onstuimig verlangen kwam in opstand tegen zijn slaafs gedrag, en met een ietwat kinderlijke schijnheiligheid geloofde hij dat juist dit verbod om naar haar toe te gaan hem het recht gaf van haar te houden. Daarbij kwam dat de weduwe mager was; zij had lange tanden en zij droeg het hele jaar door een kleine zwarte sjaal waarvan de punt tussen haar schouderbladen hing; haar knokig lichaam zat gepend in kokervormige japonnen, die zo kort waren dat de enkels eronderuit staken; en kruiselings over haar grijze kousen liepen de banden van haar plumpe schoenen.

Zo nu en dan kwam Charles' moeder bij hen op bezoek; maar binnen de kortste keren leek het wel of zij door de scherpslijperij van haar schoondochter werd aangestoken, en met hun open aanmerkingen waren het net twee scalpels die stukjes van zijn huid schilden. Hij zou niet zoveel moeten eten! Waarom bood hij toch altijd wie er ook maar kwam een borrel aan? Wat een dwaasheid om geen flanel te willen dragen!

Dat vroege voorjaar besloot een notaris uit Ingouville, die het vermogen van de weduwe Dubuc beheerde, een reisje overzee te maken, met alle gelden die hem waren toevertrouwd. Weliswaar bezat Héloïse, naast een scheepsaandeel ter waarde van zesduizend frank, nog een huis in de Rue Saint-François; maar van het hele vermogen waarvan men zo hoog had opgegeven, was op wat meubilair en een paar snuisterijen na niets ten goede aan het huishouden gekomen. Die kwestie moest eens nader worden onderzocht. Het huis in Dieppe bleek haast te bezwijken onder de hy-

potheken; de hemel mocht weten wat zij bij de notaris had gedeponeerd, en het scheepsaandeel was niet meer dan duizend daalder waard. Mevrouw had dus gelogen! In zijn verontwaardiging sloeg de oude heer Bovary een stoel tegen de vloer kapot en riep dat zijn vrouw hun zoon in het ongeluk had gestort door hem te koppelen aan die oude knol waarvan het tuig nog minder waard was dan de huid. Zij gingen naar Tostes en eisten rekenschap. Het liep hoog op. Héloïse wierp zich huilend in de armen van haar man en smeekte hem haar tegen zijn ouders te beschermen. Charles wilde het voor haar opnemen; toen werden ze echt kwaad en vertrokken.

Maar de slag was *aangekomen*. Een week later, terwijl ze in de tuin de was ophing, kreeg zij een bloedspuwing, en de dag daarop, juist toen Charles met zijn rug naar haar toestond om de gordijnen te sluiten, zei ze: 'O God!', slaakte een zucht en verloor het bewustzijn. Zij was dood! Wat een consternatie!

Toen op het kerkhof alles voorbij was, ging Charles naar huis. Beneden trof hij niemand aan; hij liep naar boven, de slaapkamer in, en zag haar japonnen nog hangen achter in de alkoof; en leunend tegen de secretaire bleef hij tot de avond toe verzonken in droef gepeins. Per slot had zij van hem gehouden.